

Aysel Şükürova
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aysel_edu@yahoo.com

İNGİLİS DİLİNDƏ KONSEPTUAL METAFORLAR

Xülasə

Məqalə ingilis dilində istifadə olunan konseptual metaforlara həsr olunmuşdur. Koqnitiv dilçilikdə konseptual metafor nəzəriyyəsi son zamanlar geniş şəkildə öyrənilir. Eyni zamanda, məqalədə qeyd edilir ki, metaforun tədqiqinin çox qədim tarixi vardır. Dil materiallarının təhlili onu göstərir ki, kommunikasiyada konseptual metaforların fərqli növlərindən istifadə olunur.

Metafor koqnitiv dilçiliyin digər anlayışları ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Buna misal olaraq "konsept" termininin adını çəkmək olar. Müəllif metafor haqqında deyilən nəzəri fikirlərlə yanaşı ingilis dilli diskurs materialları əsasında konseptual metaforların nümunələrini də əsərdə təqdim etmişdir. Burada xüsusi diqqət tibbi anlam sahəsinə aid olan konseptual metaforlara yönəlmişdir.

Açar sözlər: koqnitiv dilçilik, diskurs, nitq, informasiya, kommunikasiya, metaforlar, konsept

Aysel Shukurova
Police Academy of MIA of the Republic of Azerbaijan
Doctor of Philosophy in Philology
aysel_edu@yahoo.com

Conceptual metaphors in English

Abstract

The article is devoted to conceptual metaphors used in English language. Nowadays, conceptual metaphor theory has been widely studied in cognitive linguistics. At the same time, the article notes that the study of metaphor has a very ancient history. Analysis of language materials shows that different types of conceptual metaphors are used in communication.

Metaphor interacts with other notions of cognitive linguistics. An example of this is the term "concept". Along with theoretical ideas about metaphor, the author also presented examples of conceptual metaphors based on English language discourse materials. Here, special attention is focused on conceptual metaphors related to the field of medical meaning.

Keywords: cognitive linguistics, discourse, speech, information, communication, metaphors, concept

Giriş

Koqnitiv dilçilik son dövrlər ən çox tədqiq olunan elm sahələrinə aiddir. "Koqnitivistikada əsas diqqət insan koqnisiyasına yönəldilir, təkcə müşahidə edilən hərəkətlər deyil, həm də onların mental (əqli) təqdimatı (daxili təzahürü modeli), simvolu (rəmzi), insanın strategiyası da tədqiq edilir ki, bütün bunlar biliklər əsasında hərəkət doğurur; yəni insanın koqnitiv aləmi onun davranışı və fəaliyyəti üzrə öyrənilir. Bunlar da öz növbəsində istənilən insan fəaliyyətinin nitq-düşüncə əsasını əmələ gətirən dilin fəal iştirakı ilə gedir və dil burada insan fəaliyyətinin səbəb və quruluşunu əmələ gətirməklə nəticəni əvvəlcədən xəbər verir. Beləliklə, koqnitivizmin mühüm prinsipləri sırasına fəaliyyət göstərən, məlumatı fəal şəkildə dərk edən və şərh edən, özünün təfəkkür fəaliyyətində müəyyən sxemləri, proqramları, planları və strategiyaları rəhbər tutan insanın şərhı də daxildir" (Abdullayev, 2006: 39).

Predmeti təbii idrak prosesi olan koqnitiv dilçiliyin bu və ya digər xüsusiyyətləri müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər arasında onun məşhurluğunu izah edir. Koqnitiv elm həyat haqqında mədəni, sosial, tarixi, antropoloji və s. biliklərin öyrənilməsində insanın bilik və təcrübəsinin müxtəlif sahələrini birləşdirərək fənlərarası xarakter daşıyır.

Bununla da lingvistik tədqiqatlar zənginləşir və məsələyə daha da dərinləndirən baxmaq imkanı əldə edirik. İnsan qavrayışının təbiətini, ətraf aləm haqqında bilikləri, zehni proseslərin dildə əks etdirilməsi yollarını öyrənirik. Bu elm sahəsində konseptlərin öyrənilməsinə və semantika məsələlərinə də geniş yer verilir. Belə ki, *“Koqnitiv dilçiliyin daha bir mənbəyi Linqvistik Semantikadır. Bəzi dilçilər koqnitiv dilçiliyi “çox dərin semantika” kimi müəyyənləşdirir və ona semantik ideyaların təbii inkişafı kimi baxırlar. Onlar dil semantikasını arxasında daha ümumi aydın kateqoriyalar görürlər ki, bunları dünyanın insanın idrakı tərəfindən mənimsənilməsinin nəticəsi kimi təsəvvür etmək olar”* (Abdullayev, 2006:53).

Koqnitiv dilçilik dili insanın idrak fəaliyyətinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirir. *“Dil informasiyası dünya haqqında dil vahidlərindəki informasiyadır. Bu informasiya həmin vahidlərin referensial, qrammatik və pragmatik vahidlərində mövcuddur. Dil informasiyasında əsas diqqət biliyin məzmunundan onun formasına yönəlir”* (Məmmədov, Məmmədov, 2010:15).

Dil simvolik təbiətə malikdir və ünsiyyət insanın semiotik fəaliyyətidir. Bu fəaliyyətin köməyi ilə insan dünyanı və bu dünyada özünü dərk edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dil proseslərinin tam təhlili üçün yetərli olmayan strukturalizmi əvəz etmək üçün koqnitiv paradigma və onun müddəalarına ehtiyac duyulurdu. *“Koqnitiv psixologiyanın semantika üçün əhəmiyyəti ondadır ki, o, konsept və kateqoriyaların tədqiqini və nəzəri modellərini hazırlamaqda mühüm köməklik göstərir”* (Veysəlli, 2010: 271).

Müasir dilşünas alimlər üçün aydın oldu ki, psixi kateqoriyalar lingvistik kateqoriyalardan ayrılmazdır. Bunu nəzərə almaq lazımdır və idrak kateqoriyalarına istinad etmədən dilçilikdə yaranan bütün suallara cavab vermək mümkün deyil.

Dilçilikdə idrak kateqoriyalarına əsaslanan məsələlərə konseptual metaforların öyrənilməsi də aiddir. Metaforun təfəkkürün aləti kimi başa düşülməsi ilə əlaqədar olaraq ABŞ və Avropa alimlərinin fərqli insanlarda təfəkkürün tədqiqi zamanı əldə etdikləri məlumatlarla tanış olmaq çox maraqlıdır. C.P.Lakoff və M.L.Conson qeyd edirlər: *“Metaforlar üçün bir çox mümkün fiziki və sosial təməllər mövcuddur”* (Lakoff, Conson, 2003: 19).

Məlumdur ki, metaforun tədqiqi və onun əsas xassələrinin müəyyən edilməsi Aristotelin əsərlərindən qaynaqlanır. Müasir dövrdə bu proses çoxşaxəli şəkildə davam edir. Bu anlayış ədəbiyyat nəzəriyyəsi, dilçilik, məntiqi-nəzəri və eksperimental psixoloji tədqiqatlarda öyrənilir. Məsələn, azyaşlı uşaqların atalar sözlərini başa düşməsindəki çətinliklər, təfəkkürün sinkretikliyi, uşaqların idrak qabiliyyətləri və s. bu səpgidə tədqiqatlarla Jan Piaje məşğul olmuşdur. Belə ki, metaforik konstruksiyaların adekvat qavranılması formal-operativ düşüncə qabiliyyətinin aydınlığı ilə əlaqədardır. Şübhəsiz ki, müxtəlif yaşda olan uşaqlarda metaforu qavramaq və ondan istifadə etmək qabiliyyətinin öyrənilməsi vacibdir.

N.U.Xomskiyə görə, *“... insan dilinə malik olmaq, sadəcə, ağıl daha yüksək dərəcəsi ilə deyil, mental təşkilin spesifik növü ilə assosiasiya olunur”* (Xomski, 2006: 110). Konseptual metaforların yaranması üçün isə diskursiv təcrübəyə malik olmaq lazımdır. Bildiyimiz kimi, *“... bizim konseptual sistem fiziki və mədəni təcrübəmizdən bilavasitə asılıdır ...”* (Lakoff, 1990: 112-113). Bu təcrübə əsasında ünsiyyət zamanı müvafiq kommunikativ məqsədlər gerçəkləşəcək. Demək, konseptual metaforların diskursda ictimai təyinatı var.

Bildiyimiz kimi, konseptlər sözlərlə ifadə olunur. Buna görə də bəzən tədqiqat əsərlərində söz-konsept terminindən də istifadə olunur. *“Dil insan şüuruna, insanın konseptlərinə təfəkkür vahidi kimi konseptin məzmunu və strukturuna nüfuz etmə vasitələrindən biridir. Dil vasitəsi ilə şüurun konseptual məzmununun çox hissəsini qavramaq olar.*

Dil vahidlərinin leksik və qrammatik semantikasının təsviri üçün istifadə olunan, dilçilik metodları lingvistik koqnitivizmin tədqiqat metodlarına çevrilir. Koqnitiv dilçilik vahidlərin semantikasını araşdırır, dildə bu və ya digər konsepti verballaşdırır” (Rəcəbli, 2021:41). Demək, konseptual struktur ilə leksik vahidlərin əlaqəsi məsələsi məhz koqnitiv dilçilik baxımından izah olunur.

Ənənəvi məntiqi proseslər kimi metaforik köçürmənin də güclü olduğu fikri ilə mübahisə etmək çətinidir. Məlumatın intuitiv formadan məntiqi formaya keçidi zamanı onun məcazi mənada bir qabdan daha az tutumlu və sərt olan digərinə ötürülməsi baş verir. Bu zaman məlumatın bir

hissəsi itir. İtirilmiş informasiyanın dəyəri isə onun istifadə oluna biləcəyi məqsədlərdən asılıdır. Elə bir vəziyyət yarana bilər ki, itirilən məlumat qiymətli ola bilər.

Metafor bütün dillərdə mövcud olan çoxmənalılıq nümunəsidir. Əgər çoxmənalılıq olmasa dil tərkibindəki sözlərin nəhəng həcmi yerləşdirmək üçün böyük bir yaddaşa ehtiyac duyardı. Bu zaman gerçək aləmdə mövcud olan obyektlərin hər birini ayrıca adla adlandırmaq lazım olardı. Eyni zamanda, bu məsələni insanın mental leksikonunda sözün hansı şəkildə təqdim olunması ilə əlaqələndirmək olar.

Bildiyimiz kimi, kompleks işarələr sistemindən yaranan dildə sözün mənasının cümlənin mənasına təsiri və rolu var. *“Məna - 1.Semantik məzmunudur ki, onun əsasında iki dilin vahidi arasında qanunauyğun müvafiqlik qurulur; tərcümə zamanı invariant məna olur”* (Manafəoğlu, Tağısoy, Kamal, 2010: 51).

Burada yaranan əsas sualları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Sözün mənası haqqında təsəvvürlər geştalt şəkildə mövcuddur, yoxsa sözün mənası sadə komponentlərin inşa edilməsi nəticəsində strukturlaşaraq təşkil olunub. Əgər birinci nöqtəyi-nəzər düzgündürsə, deməli sözün mənasının cümlənin mənasında rolu daimi olub onun dilin digər vahidləri ilə hansı əlaqələr yaratması ilə müəyyən olunur. Eyni zamanda, ikinci nöqtəyi-nəzərdən sözün mənası ilə cümlənin mənası arasında əlaqə müəyyən bir sözü təşkil edən ayrı-ayrı semantik komponentlərlə təyin edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ikinci nöqtəyi-nəzər daha məqsədmüvafiqdir.

Belə ki, söz semantikasında sadə məzmunlu komponentlərin və onların mövcudluğunun sözün gerçək istifadəsinə necə təsir edəcəyini nümayiş etdirmək olar. Əslində, burada semantikaya iki istiqamətdən yanaşılır. Birincisi, insan beynindəki bütün biliklərin təqdim olunması problemini həll etmək üçün konseptual və semantik struktur ayırmaq lazımdır. Konseptual struktur mental, semantik struktur isə dil strukturudur. Bu məqamda şüurun operativ vahidi kimi konseptlərin mövcud olmasına aid aşağıdakı iki cümləyə nəzər yetirək:

Məktəb uşaq meydançasının yanındadır.

Məktəb artıq çoxdandır ki, onu bezdirib.

Yuxarıdakı cümlələrin hər birində *məktəb* sözü müxtəlif cür başa düşülür. Birinci cümlədə bu söz bina kimi, ikinci cümlədə isə fəaliyyət növü kimi qəbul olunur. Buna görə də çoxmənalılıq problemini həll etmək üçün sözün leksik mənasının şərhı kifayət etmir.

Deməli, leksik vahidin cümlə semantikasının formalaşmasında iştirakı konseptual struktur ilə əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. Buna müvafiq olaraq, leksik vahidin mental təqdimatı da konseptual nöqtəyi-nəzərdən strukturlaşdırılmışdır.

Buna görə də semantik nöqtəyi-nəzərdən dildə konseptual metaforun rolu böyükdür.

Ümumilikdə, qeyd etmək lazımdır ki, istənilən növ ingilisdilli diskursda metaforların yaranması üçün müəyyən standart sayılan leksemlərin işlədilməsi səciyyəvidir. Məsələn, tibbi konseptual metaforlara biz aşağıdakı leksemləri aid edə bilərik:

pain - ağrı;

terrible trauma - dəhşətli travma;

wound - yara;

psychic blow - psixi zərbə;

headache - baş ağrısı;

vaccine - peyvənd;

health - sağlamlıq;

remedy - çarə, dərman;

feeble - zəif;

to paralyze - iflic vəziyyətinə salmaq;

to relief - rahatlatmaq;

to bind the wound - yaranı bağlamaq;

to hurt - incitmək;

to suffer - əziyyət çəkmək;

to heal - sağaltmaq;

to cure - müalicə etmək, sağaltmaq;

weak - zəif və s.

C.P.Lakoff və M.L.Consonun tədqiqatında ailə münasibətlərini təsvir edən və “LOVE IS A PATIENT” adlanan tibbi konseptual metaforlara nəzər yetirək:

“This is a **sick** relationship.

They have a **strong, healthy** marriage.

The marriage is **dead** - it can't be **revived**.

Their marriage is **on the mend**.

We're getting back **on our feet**.

Their relationship is in really **good shape**.

They've got a **listless** marriage.

Their marriage is **on its last legs**.

It's a **tired affair**” (Lakoff, Conson, 2003: 50).

Beləliklə, yuxarıda təqdim olunan konseptual metaforlarda şəxsi münasibətlərin fərqli formaları tibbi anlam sahəsinə aid olan leksemlərlə təqdim olunmuşdur.

Bundan əlavə, ABŞ-ın 32-ci prezidenti olmuş Franklin Delano Ruzvelt (1882-1945) 5 oktyabr 1937-ci ildə təqdim etdiyi "Quarantine" (Karantin) adlanan nitqində metaforik olaraq qeyd etmişdir:

“War is a contagion...”.

“Müharibə yoluxucu xəstəlikdir...” (9).

Deməli, “... insan haqqında təsəvvürlər bir çox dil hadisələri üçün təbii istinad nöqtəsi olaraq çıxış edir” (Şükürova, 2023: 7).

Nəticə

Düşüncə proseslərini öyrənmək və təsvir etmək üçün təfəkkür, qavrayış və informasiya proseslərini öyrənən elmlərə müraciət etmək lazımdır. Dil mürəkkəb hadisədir, lakin dilçilik başqa elmlərin nailiyyətlərinə əsaslanmadan onu tam izah edə bilməz.

Beləliklə, diskursda konseptual metaforlar lingvistik vasitələr kimi üslubi və koqnitiv gücə malikdir. Konseptual metaforların məzmunu zəngin olduğuna görə nitq zamanı danışan fərqli anlam sahələrinə aid anlayışlar haqqında özünəməxsus baxışları təqdim edə bilər. Demək, konseptual metafor diskursda danışan və dinləyən arasında baş verən informasiya mübadiləsi zamanı dekodlaşma prosesinin gerçəkləşməsinə asanlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Ə.Ə. (2006). Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı: ADU nəşriyyatı, 228 s.
2. Məmmədov, A.Y., Məmmədov, M.M. (2010). Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Bakı: Çapaşoğlu, 96 s.
3. Veysəlli, F.Y. (2010). Semiotika. Bakı: Mütərcim, 336 s.
4. Lakoff, G.P., Johnson, M.L. (2003). Metaphors we live by. Chicago: The University of Chicago Press, 276 p.
5. Xomski, N.U. (2006). Dil və təfəkkür. Bakı: Kitab aləmi, 152 s.
6. Lakoff, G.P. (1990). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago; London: The University of Chicago Press, 632 p.
7. Rəcəbli, Ə.Ə. (2021). Koqnitiv dilçilik. Bakı: Elm və təhsil, 304 s.
8. Manafoğlu, R., Tağısoy, N., Kamal, R. (2010). İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Mütərcim, 164 s.
9. <http://www.vlib.us/amdocs/texts/fdrquarn.html>
10. Şükürova, A.İ. (2023). İngilis siyasi diskursunda metonimiyalar. IV Beynəlxalq Elm və Təhsilin Əsasları Konfransının Materialları 7 iyun, s.6-9.
https://aem.az/uploads/files/2023-09/1694028593_elmi-tedqiqat-v-bek.pdf